

Ο στρατός στην ελληνική πολιτική ιστορία

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ

Η ΠΡΩΤΗ γενεά των ερευνητών, που ασχολήθηκαν συστηματικά με το αντικείμενο της στρατιωτικής κοινωνιολογίας, συγκέντρωσε το ενδιαφέρον της στον εκσυγχρονιστικό ρόλο των στρατιωτικών του Τρίτου Κόσμου. Εκπρόσωποι, οι περισσότεροι, της «λειτουργικής» σχολής, θεώρησαν ότι ο εκσυγχρονισμός των υπαναπτύκτων είναι δυνατόν να προκληθεί κυρίως από την εισαγωγή και διαχείριση της τεχνολογίας ή τις δυτικές διασυνδέσεις της αστικής τάξης στις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Αγνοώντας την ιστορία των συγκεκριμένων κρατών, τις εσωτερικές τους αντιθέσεις και τις ζωτικές διαφορές ανάμεσά τους, οι θεωρητικοί της αναπτυξιακής συνταγολογίας πρόβαλαν πλασματικές ομοιότητες και κατασκεύασαν γενικόλογα σχήματα χωρίς μέριμνα για την εφαρμογή τους στα συγκεκριμένα παραδείγματα. Ο Lycian Pye, ο Manfred Halpern, ο Morris Janowitz και ο Samuel Huntington¹ ανήκουν στην πρώτη αυτή γενεά της στρατιωτικής κοινωνιολογίας.

Από το τέλος της δεκαετίας του 1960, μια πλειάδα από στρατιωτικά καθεστώτα στην Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική, έδειξαν ότι η εκβιομηχάνιση και ο εκσυγχρονισμός δεν συνδέονταν αναγκαστικά με την επιτυχία των αντιπροσωπευτικών θεσμών και ότι η παρουσία των στρατιωτικών στη διαχείριση της κρατικής εξουσίας δεν αποτελούσε εγγύηση εκσυγχρονισμού. Τόσο ο Alfred Stepan,² στο έργο του για το ρόλο του στρατού στη Βραζιλία, όσο και ο Nordlinger,³ στο βιβλίο του για τις στρατιωτικές επεμβάσεις γενικότερα, καταλήγουν στο κοινό συμπέρασμα ότι οι αξιωματικοί ελάχιστα προωθούν τον εκσυγχρονισμό στις χώρες που εξουσιάζουν.

Η σημαντικότερη ελληνική πραγμάτευση των εξελικτικών φάσεων της στρατιωτικής κοινωνιολογίας προέρχεται από τον Βασίλη Κατεταγιάννη («Θεωρητικές προσεγγίσεις στο πρόβλημα των στρατιωτικών επεμβάσεων στην πολιτική», *Σύγχρονα Θέματα*, περίοδος Β', τχ. 9 [Οκτ. 1980], σσ. 23-24). Η αποτελεσματικότερη κριτική στις απλουστευτικές γενικεύσεις των «εκσυγχρονιστών» διατυπώθηκε από τον Θ. Κουλουμπή (*Πρόβλήματα ελληνοαμερικανικών σχέσεων*, Εστία, 1978, σσ. 95-103).

Και οι δύο γενεές της στρατιωτικής κοινωνιολογίας πέρασαν στις παραπο-

μπές κάποιων ελληνικών εργασιών, χωρίς να αφήσουν σοβαρά ίχνη στη σπουδή του ελληνικού παραδείγματος. Ο George Kourvetaris προσπάθησε να προσαρμόσει τα πορίσματα της γενεάς των «εκσυγχρονιστών» με την περίπτωση της δικτατορίας του 1967-74 («The Role of the Military in Greek Politics», *International Review of History and Political Science*, vol. 8, no 3 [Aug. 1971], σσ. 91-114· «Professional Self-Images and Political Perspectives in the Greek Military», *American Sociological Review*, vol. 36, no 6 [Dec. 1971], σσ. 1043-57).

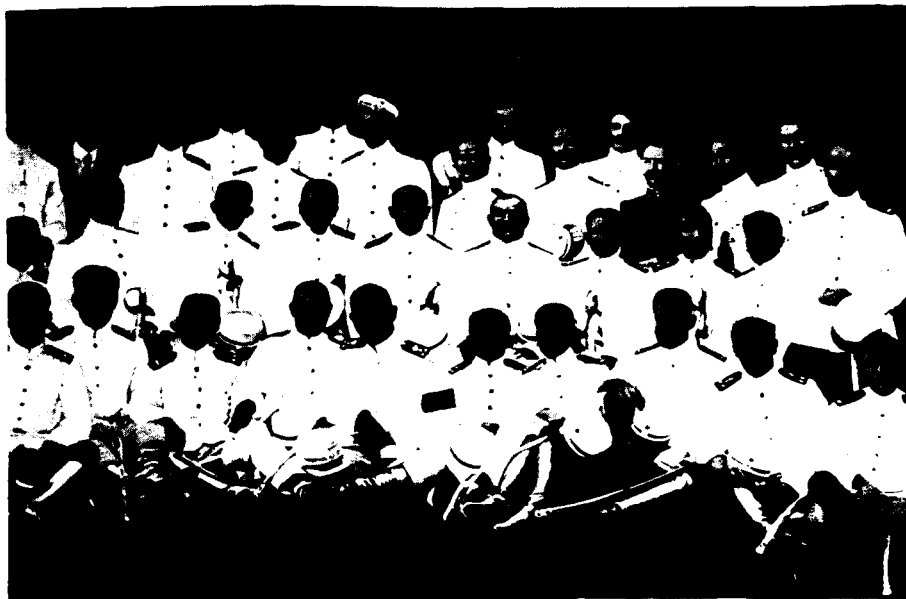
Ο George Zacharopoulos («Η πολιτική και ο στρατός στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο βιβλίο *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, επιμ. Γ. Γιαννόπουλος - Richard Clogg, Παπαζήσης, 1976) επηρεάστηκε και αυτός από «λειτουργικές» θεωρίες που αφορούσαν στρατούς «νέων κρατών», θεωρώντας ότι ο ελληνικός υπήρξε «παράγοντας της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας» (σ. 68).

Από τις διδακτορικές διατριβές που είδαν το φως την τελευταία εικοσαετία, οι James Brown (*The Military in Politics: a Case Study of Greece*, State University of New York, Buffalo 1971) και Δ. Σμοκοβίτης (*Μια ιδιότυπος κοινωνική ομάδα: οι Ένοπλοι Δυνάμεις*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Νομική Σχολή, 1975 εκδ. 1977), αντλούν από στατιστικά στοιχεία του ΑΕΔ, για να επιβεβαιώσουν απόψεις σχετικές με εκείνες του Kourvetaris και των κοινωνιολόγων που υποστήριζαν τον εκσυγχρονιστικό ρόλο των Ενόπλων Δυνάμεων.

Η ιστορική προσέγγιση των στρατιωτικών επεμβάσεων στάθηκε ιδιαίτερα αποδοτική κατά την τελευταία δεκαετία. Τα περισσότερα έργα δεν περιορίζονται στη γεροντολογική αντιμετώπιση του θέματος, αλλά συνδυάζουν τη μελέτη μέσα στο χρόνο με την προβληματική των κοινωνικών επιστημών. Έτσι, τα βιβλία του Γ. Δερτιλή, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909* (Εξάντας, 1977), και του Θ. Βερέμη, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* (Εξάντας, 1977), εισάγουν το πρώτο μια κοινωνική και οικονομική οπτική γωνία, ενώ το δεύτερο κάποια ερμηνευτικά κλειδιά της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της πολιτικής επιστήμης. Η διαφορά ανάμεσα

να 1984), και του Δημήτρη Χαραλάμπη, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της πολιτικής εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα* (Εξάντας, 1985), πραγματεύονται την ίδια περίπου χρονική περίοδο αλλά με τελείως διαφορετική αναλυτι-

στις κοινωνικές επιστήμες και την ιστορία γίνεται δυσδιάκριτη στο έργο του Ν. Μουζέλη, *Σύγχρονη Ελλάδα. Όψεις υπανάπτυξης* (Εξάντας, 1978). Στο έκτο κεφάλαιο, αφιερωμένο στο ρόλο των στρατιωτικών, επιχειρείται μια νεομαρξιστική ανάλυση των επεμβάσεων. Ο Μουζέλης τοποθετεί τους στρατιωτικούς μέσα στο κοινωνικό τους πλαίσιο αντί να τους προβάλλει σαν κύριους φορείς πολιτικής δράσης.

Τα βιβλία των Θ. Βερέμη, *Οικονομία και Δικτατορία. Η ανγκυρία 1925-1926* (Μορφωτικό Ίδρυμα Τραπεζής της Ελλάδος, 1982), Στέφανου Παπαγεωργίου, *Η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια. Δομή, οργάνωση και λειτουργία του στρατού ξηράς της καποδιστριακής περιόδου* (Εστία, 1986), Βίκτωρα Παπακοσμά, *Ο στρατός στην πολιτική της Ελλάδος. Το πραξικόπημα του 1909 και οι επιπτώσεις του μέχρι σήμερα* (Εστία, 1981), προσφέρουν οικονομικά, στατιστικά, οργανωτικά και πολιτικά στοιχεία για διαφορετικές περιόδους της ιστορίας των στρατιωτικών παρεμβάσεων.⁴ Ο Νικόλαος Σταύρου (*Συμμαχική πολιτική και στρατιωτικές επεμβάσεις*, Παπαζήσης, χ.χ.) επιχείρησε πρώτος μια πολιτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων με επίκεντρο τον Ι-ΔΕΑ.

Το έργο του Constantine Danopoulos, *Warriors and Politicians in Modern Greece* (Documentary Publications, North Caroli-

κή προσέγγιση. Ο πρώτος παρουσιάζει το ρόλο του σώματος των αξιωματικών στη μεταπολεμική ελληνική πολιτική από τη σκοπιά των επαγγελματικών τους κινήτρων, ενώ ο δεύτερος τοποθετεί τις επεμβάσεις των στρατιωτικών μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο.

Το βιβλίο του Χαραλάμπη, αν και αποτελεί σοβαρή προσπάθεια ερμηνείας του μετεμφυλιακού κράτους, στερείται στοιχεία για τους στρατιωτικούς που να δικαιώνουν την υπόχρεση του τίτλου.

Ο Danopoulos, αντίθετα, προσφέρει πληθώρα πληροφοριών, αλλά (μολονότι διαφοροποιείται ριζικά από τους οπαδούς της θεωρίας του «εσκονγχρονισμού») κατακερματίζει και απομονώνει άθελά του τα πολιτικά συμβάντα από το κοινωνικό τους πλαίσιο.

Τα άρθρα των Hagen Fleischer, «The "Anomalies" in the Greek Middle East Forces, 1941-1944» (*Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. V, no 3, Fall 1978), και Θάνου Βερέμη, «The Military» (στο *Political Change in Greece. Before and After the Colonels*, επιμ. K. Featherstone - D. Katsoudas, Croom Helm, London 1987) προσφέρουν χρήσιμες ιστορικές πληροφορίες για την εμπλοκή των Ελλήνων αξιωματικών στην πολιτική, από το 1941 ως το 1974.

Τα άρθρα των Πάνου Λουκάκου, «Ο έλεγχος της πολιτικής εξουσίας πάνω στις Ένοπλες Δυνάμεις» (*Σύγχρονα Θέ-*

ματα, περ. Β', τχ. 9, Οκτώβριος 1980), και Νίκου Αλιβιζάτου, «The Greek Army in the Late Forties: Towards an Institutional Autonomy» (*Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. V, no 3, Fall 1978), αποτελούν πραγματικά πολύτιμη συμβολή στη μελέτη του νομικού και θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο οι στρατιωτικοί αναζήτησαν τρόπους για να υπερκεράσουν τον πολιτικό έλεγχο. Πρωτότυπες και με πολλά νέα στοιχεία παρουσιάζονται και οι δύο μελέτες του Andre Gerolymatos, «The Role of the Greek Officer Corps in the Resistance» (*Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. XI, no 3, Fall 1984) και «The Security Battalions and the Civil War» (*Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. XII, no 1, Spring 1985).

Ο Νίκος Αλιβιζάτος στη διδακτορική διατριβή του, που εκδόθηκε ελληνικά με τον τίτλο *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας* (Θεμέλιο, 1983), επισημαίνει τη νόθευση των συνταγματικών θεσμών ως προς την οργάνωση και την άσκηση της κρατικής εξουσίας, αλλά και την υπονόμευση του καθεστώτος των ατομικών ελευθεριών στην περίοδο της παρατεταμένης κρίσης που εξετάζει. Το ενδιαφέρον για το αντικείμενο των στρατιωτικών επεμβάσεων βρισκείται κυρίως στο τρίτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους, στο οποίο ο συγγραφέας ασχολείται με τη στρατιωτική δικτατορία του 1967 και τη θεσμοθέτηση του στρατοκρατικού καθεστώτος.

Στο βιβλίο του *Η συνταγματική θέση των Ενόπλων Δυνάμεων* (Σάκουλας 1987), ο Αλιβιζάτος πραγματοποιεί την πρώτη συστηματική καταγραφή και ανάλυση των αρμοδιοτήτων του υπουργού Εθνικής Άμυνας, του Κυβερνητικού Συμβουλίου Εξωτερικής Πολιτικής και Εθνικής Άμυνας (ΚΥΣΕΑ), του ΣΑΓΕ, του ΓΕΕΘΑ κ.λπ., με σκοπό να αποσαφηνιστεί το κείμενο ερώτημα: Ασκήν η κυβέρνηση τη διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων ή μήπως η επίσημη στρατιωτική ιεραρχία διαθέτει σημαντικά περιθώρια διοικητικής και λειτουργικής αυτονομίας, που μεγεθύνεται μάλλον σε περιστάσεις έκτακτης ανάγκης; Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κατοχύρωση της αρχής του πολιτικού ελέγχου των Ενόπλων Δυνάμεων είναι ατελής σήμερα στην Ελλάδα και επισημαίνει τις αρνητικές επιπτώσεις της πραγματικότητας αυτής στη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Διδακτορικές -ανέκδοτες ακόμα- διατριβές, που εμφανίστηκαν την τελευταία επταετία με θέμα την πολιτική δραστηριότητα των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο,

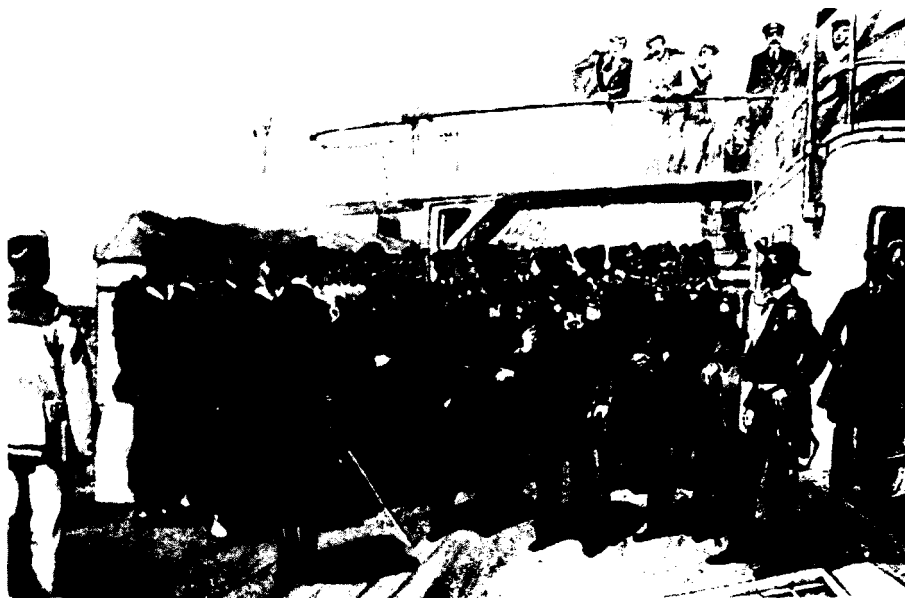
προσφέρουν (α) πραγματολογικό υλικό και (β) ποσοτικά στοιχεία, που θα πλουτίσουν και θα βαθύνουν τις γενικόλογες παρατηρήσεις κοινωνιολόγων, ιστορικών και πολιτικών επιστημόνων.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκει η ογκώδης διατριβή του Τριαντάφυλλου Γεροζήση, *Le corps des officiers et sa place dans la société grecque, 1821-1974* (Université de Droit, d'Économie et de Sciences Sociales de Paris, 1987), ενώ στη δεύτερη, η διατριβή του Νίκου Παντελάκη, *L'armée dans la société grecque contemporaine* (Université René Descartes [Paris V], 1980). Η ποσοτική σκιαγράφηση του μεταπολεμικού σώματος των αξιωματικών και οι διακυμάνσεις του σχήματος της ιεραρχικής πυραμίδας, που συνθέτει ο Παντελάκης, θα αποτελέσουν πολύτιμο σημείο αναφοράς για όσους θα ασχοληθούν μελλοντικά με το θέμα αυτό.

Ο Βασίλης Καπεταγιάννης, με τη διδακτορική του εργασία (Birkbeck College, University of London, 1986) *Socio-Political Conflicts and Military Intervention. The Case of Greece 1950-1967*, αναλύει προσεκτικά την πληθώρα των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων, που οδήγησαν τη χούντα των συνταγματαρχών στο πραξικόπημα του 1967. Τέλος, το Νομικό Τμήμα του Πανεπιστημίου της Θράκης απένειμε, το 1986, τον τίτλο του διδάκτορα στον Γιάννη Γκαφάνη για τη διατριβή του, *Στρατός και πολιτική. Κρίση ηγεμονίας και στρατιωτική επέμβαση*.

Ολοκληρώνουμε τούτη τη σύντομη περιήγηση στη σχετική με τις ένοπλες επεμβάσεις βιβλιογραφία, επισημαίνοντας την πρόσφατη ελληνική έκδοση τού βιβλίου του Ν. Μουζέλη, *Κοινοβουλευτισμός και εκδομηχάνιση στην ημπεριφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική* (Θεμέλιο, 1987). Χρησιμοποιώντας την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και την Αργεντινή, σαν παραδείγματα της «κοινοβουλευτικής ημπεριφέρειας», ο Μουζέλης προσπαθεί να ανιχνεύσει και να συγκρίνει την παράλληλη μετάβασή τους από τον «ολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό» σε μορφές ευρύτερης πολιτικής συμμετοχής. Στη διαδικασία μετάβασης ο στρατός υπήρξε συχνά σημαντικός επιβραδυντικός παράγοντας. Η ισχυρή θέση τού κράτους στις χώρες αυτές και ο ρόλος των στρατιωτικών σαν εγγυητών τής κρατικής εξουσίας, οδηγούν τον Μουζέλη στο ακόλουθο συμπέρασμα: «Παρά τις διαφορές μεταξύ τους, θα πρέπει να τονιστεί... ότι κοινό γνώρισμα και των τριών χωρών ήταν η αυξανόμενη λαϊκή κινητοποίηση που άμεσα ή έμμεσα απείλησε τη θέση του στρατού μέσα στο κράτος... Ο βασι-

κός λόγος για την επιβολή στρατιωτικών καθεστώτων... έγκειται πρωταρχικά στην αντίφαση μεταξύ των υψηλών επιπέδων πολιτικής κινητοποίησης και των ελέγχων αποκλεισμού και συσσωμάτωσης» (σσ. 296-297). □

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Huntington αναγνώρισε ότι ο εκσυγχρονισμός και η δημοκρατία δεν συμπορεύονται πάντοτε στον Τρίτο Κόσμο.
2. Alfred Stepan, *The Military in Politics. Changing Patterns in Brazil*, Princeton University Press, 1971.
3. Eric Nordlinger, *Soldiers in Politics. Military Groups and Governments*, Prentice-Hall, New Jersey 1977.
4. Βλ. επίσης το ενδιαφέρον άρθρο τής Χριστίνας Βάρδα, «Πολιτευόμενοι στρατιωτικοί στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα», *Μνήμων*, τ. 8, Αθήνα 1980-82, σσ. 47-63.

